

akan kanın veya âzami süreyi geçmese bile bir kadının belirli âdet günlerinden sonra da akmaya devam eden kanın kural olarak istihâze kanı sayılması genel kabul görmüş olmakla birlikte Hanefîler dışındaki üç mezhebin âlimleri, bilgi ve tecrübesiyle kanın mahiyetini tesbit edebilen kadının bunu esas alması gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca âdet görme çağına henüz ulaşmamış küçük kızdaki, âdetten kesilen veya hamile olan kadından gelen kan da istihâze kanı sayılır. Şâfiî ve Mâlikî mezheplerinin, hamilelik süresince de kadınların âdet görebileceği ve bu kanın belli şartlarda hayız kanı sayılacağı görüşü (Mu.F, III, 206-207) o döneme ait tıbbî bilgilerin yetersizliğiyle ilgili görünmektedir.

Hayız ve nifas halleri, kan akmaya devam ettikçe ve kanın kesilmesinden sonra boy abdesti alınmadıkça ibadete engel iken istihâze yalnızca abdesti bozan bir durum olup gusül gerektirmez. Dinî açıdan özür sayılan diğer durumlarda olduğu gibi istihâzede de özrün sabit olması için akıntının bir namaz vaktinin bütününü kapsayacak şekilde devam etmesi şartı aranır. Bu vakit içinde abdest alıp namaz kılacak kadar bir kesintinin olması halinde bu kimse özürlülere uygulanan özel hükümden yararlanamaz. Bütün fakihler tarafından benimsenen bu şart gerçekleştiği takdirde müstehâza özür sahibi kimselerin hükmüne tâbi olur. Bu durumda, eğer istihâze kanı hayız veya nifas halinin devamında gelmişse önce bu halin sona ermesi sebebiyle boy abdesti alır, sonra da Hanefî ve Hanbelîler'e göre her namaz vakti için, Şâfiîler'e ve Mâlikîler'de bir görüşe göre ise her farz namaz için ayrı abdest almak şartıyla ibadetini yerine getirir. Mâlikî mezhebinde bir görüş de her namaz için ayrı abdest alınmasının şart değil müstehap olduğu yönündedir. Her vakit için bir abdestin yeterli olduğunu savunanlara göre bu vakitte -başka bir şekilde abdestini bozmadığı takdirde- her türlü farz, vâcib ve nâfile namaz, diğerlerine göre ise yalnız o vaktin farzını ve dilediği kadar nâfile namaz kılabilir. Akıntısı devam eden kadının, vücut ve elbisesine bulaşmasını önlemek için öncelikle kanı durdurucu veya azaltıcı tedbirlere başvurmaya gerekir. Ayrıca kan sadece ayakta, rûkû ve secde durumlarında geliyorsa oturarak ima ile namaz kılmayı tercih etmesi de bir tedbir olarak tavsiye edilmiştir.

Çoğunluğa göre istihâze durumu hayızın aksine oruç tutma, Kur'an okuma, ta-

vaf yapma ve camiye girme konusunda olduğu gibi karı-koca arasında cinsel ilişki için de bir engel teşkil etmez. Bazı tâbiîn âlimleri ise cinsel ilişkiyi câiz kabul etmemişler.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "hyz" md.; Buhârî, "Hayız", 8, 24; Müslim, "Hayız", 62, 65; Ebû Dâvûd, "Ta-hâret", 107-115; Nesâî, "Ta-hâret", 134, 138; Mâzerî, *Şerhu't-Telkîn* (nşr. M. Muhtâr es-Selâmî), Beyrut 1997, I, 175-178; İbn Rüşd, *Bi-dâyetü'l-müctehid*, Beyrut 1405/1985, I, 44-48, 52-54; İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Herrâs), I, 311-329, 339-345; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, I, 141, 158, 165; Muhammed b. İbrâhim et-Tetâî, *Tenvîrü'l-makâle fi halli elfâzi'r-Risâle* (nşr. M. Âyîş Abdül'âl Şübeyr), Kahire 1409/1988, I, 395-398; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, I, 108, 113; Şemseddin er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, Kahire 1386/1967, I, 333-339; Buhûtî, *Keş-şâfü'l-kınâ*, I, 206-218; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebîr*, Kahire 1328, I, 169-174; Tahtâvî, *Hâşiye 'alâ Merâkı'l-felâh*, Kahire 1356, s. 76-79; Şevkânî, *Neylül-evfâr*, I, 265, 283-284, 314-323, 330; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, I, 190, 199, 200; "İstihâza", *Mu.FI*, V, 311-359; "İstihâza", *Mu.F*, III, 197-213.

SALİM ÖĞÜT

İSTİHBÂB

(bk. MÜSTEHAŞ).

İSTİHDÂM

(الاستخدام)

Zamirle veya zamirsiz olarak kelimeyi birden çok anlamda kullanma sanatı.

Sözlükte "kullanmak, hizmetçi edinmek, hizmet etmesini istemek" gibi anlamlara gelen ve *hizmet* (hizmet) kökünden türeyen *istihdâm* kelimesinin kökünü "hızla kesmek" mânasındaki *hazm* ve *hazm* olarak tesbit eden kaynaklar da vardır (*Şürûhu't-Telhîs*, IV, 326; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, II, 596). Bedîî ilminde anlama güzelliği katan söz sanatlarından sayılan istihdâmı İbn Münkız, "iki anlamı olan kelimeyi söz içinde iki anlama da gelecek şekilde kullanmak" şeklinde tarif etmiş ve şu örneği vermiştir: *يا ايها الذين آمنوا لا تقربوا الصلوة وأنتم سكارى حتى تعلموا ما تقولون ولا جنباً إلا عابري سبيل حتى تغتسلوا* (Ey inananlar! Sarhoşken ne dediğinizi bilene kadar, cünüpken de -yolcu olanlar müstesna- gusledinceye kadar namaza yaklaşmayın; en-Nisâ 4/43). İbn Münkız, âyette geçen "salât" kelimesinin "namaz kılma fiili" ve "namaz kılınan yer" anlamlarına gelmesinin muhtemel olduğunu,

çünkü âyette bu iki mânadan her birine delâlet eden ifadelerin bulunduğunu, "حتى تعلموا ما تقولون" (ne dediğinizi bilene kadar) ifadesi "salât"ın namaz fiili anlamına, "إلا عابري سبيل" (yolcu olanlar müstesna) kaydının da kelimenin "namaz kılınan yer" mânasına geldiğini gösterdiğini söyler (*el-Bedî' fi nakdi's-ş-îr*, s. 82).

İstihdâmı, "bir kelimenin söz içinde iki anlamıyla birlikte kullanılması" şeklinde tanımlayan İbn Şis'in verdiği örnekten onu, bir kelimeyi iki anlam alanını da kapsayacak şekilde kullanmak tarzında anladığı görülmektedir: *أنا على عهدك الذي تعلمه لم أحل من أمرك عقداً ، ولا مكاناً أنس منك فيه فقد* (Ben bildiğin üzere sana verdiğim söze sadığım: Emirlerinden ne bir akdi bozmuş, ne de senin bulunmadığını farketmediğim yere ayak basmışım) cümlesinde "حل" kelimesi "dügümü çözmek, akdi bozmak" ve "bir yere girmek, ayak basmak" şeklinde iki farklı anlamı ve kullanım alanını kapsayacak biçimde tekrarsız olarak geçmektedir.

Hatib el-Kazvîni farklı bir yaklaşımla istihdâmı, "iki anlamı olan kelimenin kendisiyle bir anlamının, zamiriyle de bir başka anlamının kastedilmesi veya kelimenin iki zamirinden her biriyle bir başka anlamının anlatılması" şeklinde tanımlamıştır (*el-İzâh fi 'ulûmî'l-belâga*, s. 502). Bedîyât sahipleriyle belâgat âlimlerinin çoğu Kazvîni'nin görüşünü benimsemiştir.

İstihdâmda bir kelimenin ikiden fazla anlamda ve ikiden fazla zamirde gerçekleşmesi de mümkündür. Söz konusu kelimenin anlamlarının hepsi hakikat, hepsi mecaz veya biri mecaz, diğeri hakikat olabilir.

فمن شهد منكم الشهر فليصمه (Sizden ayı gören onda oruç tutsun; el-Bakara 2/185) âyetinde "الشهر" kelimesiyle "hilâl", onun "فليصمه" ifadesindeki zamiriyle "zaman" (ramazan günleri) kastedilmiştir. Şu âyet de istihdâmın güzel örneklerindendir: *لكن أجل* (Her ecelin bir kitabı vardır. Allah dilediğini siler, dilediğini sâbit bırakır; er-Ra'd 13/38-39). Burada "كتاب" iki anlamda (belirli süre, yazılmış kitap) kullanılmıştır. "أجل" kelimesi ilk anlama, "يحو" (siler) lafzı da ikinci anlama hizmet etmektedir. İbn Ebû'l-İsba', bu örneğe dayanarak iki anlamda kullanılan lafzın ilgili iki kelime arasında olmasını şart koşmuştur (*Tah-rîrû't-tahbîr*, s. 275).

Bedîî sanatların en güzellerinden olan tevriye ve istihdâm birbirine benzemekle birlikte farklıdır. Tenviyede uzak ve ya-

kın iki anlamı olan bir kelimenin sadece uzak anlamı kastedilirken istihdâmda her iki mâna ya da daha fazla anlam birlikte kastedilir. Safedî, bu iki sanatla ilgili olarak *Fazżü'l-ḥitâm 'ani't-tevriye ve'l-istiḥdâm* adıyla bir eser yazmıştır (yazma nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL*, II, 33; *Suppl.*, II, 29).

Türk edebiyatında istihdâmın daha çok zamirsiz şekli kullanılmıştır. "Avcının sözü de attığı da saçma idi" cümlesinde "saçma" kelimesinin iki değişik anlamına işaret etmek üzere "söz" (saçma söz / mecazi) ve "atmak" (saçma atmak / hakiki) kelimeleri getirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 455; İbn Münkız, *el-Bedî' fi nakdi's-şî'r* (nşr. Ahmed Ahmed Bedevî - Hâmid Abdülmeccid), Kahire 1380/1960, s. 82-83; Abdürrahîm b. Ali b. Şîs el-Kureşî, *Me'âlimü'l-kitâbe ve meğânimü'l-işâbe* (nşr. M. Hüseyin Şemseddin), Beyrut 1408/1988, s. 113; İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrû't-tahbîr* (nşr. Hıfni M. Şeref), Kahire 1383, s. 275-276; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh fi 'ulûmü'l-belâga* (nşr. M. Abdül-mün'im el-Hafâcî), Kahire 1400/1980, s. 502; *Şûruhu't-Telḥîṣ*, Kahire 1937, IV, 326-328; İbn Hicce, *Hizânetü'l-edeb*, Kahire 1304, s. 52-56; Süyûtî, *el-İtkân*, Beyrut 1973, II, 84-85; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşîye 'alâ Muḥ-taşari'l-me'ânî*, İstanbul 1307, II, 596-598; Brockelmann, *GAL*, II, 33; *Suppl.*, II, 29; Tâhirülmevlevî, *Edebiyat Lûgatı* (nşr. Kemal Edib Kürkçüoğlu), İstanbul 1973, s. 160-161.

İSMAİL DURMUŞ

İSTİHFÂF

(الاستخفاف)

Dinin

ilke, yargı ve değerlerine yönelik aşağılayıcı tavır anlamında terim.

Sözlükte "hafif olmak, az, önemsiz ve kıymetsiz sayılmak" anlamındaki *haff* (*hiffet*) kökünden türemiş bir kelime olup "hafif görmek, önemsememek" demektir. Kelimenin kökünde bulunan "beden, akıl ve hareket açısından hafif olmak" mânalarından "aklen hafif olma" anlamı istihfafta ağırlık kazanmaktadır (*Lisânü'l-Arab*, "ḥff" md.). Kur'an-ı Kerim'de *hiffet* kavramı on yedi âyette geçmekte, bunların üçü istihfaf masdarından gelmektedir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "ḥff" md.). Kur'an'da Firavun'un Mûsâ'dan üstün olduğunu ileri sürerek onu aşağıladığı, kavmini sosyal konumlarının düşüklüğü iddiasıyla hafife aldığı belirtilirken istihfaf kavramı kullanılmıştır (*ez-Zuhuf* 43/51-54). Tabersî bu durumu, ilmi niteliği bulunmayan istidlâllerle kav-

mini kendisine uymaya yönlendirmek, onların idrak ve anlayışını aşağılayıp küçümsemek şeklinde açıklamıştır. Yine Kur'an'da Hz. Peygamber'e müşriklerin inkârına karşı sabretmesi, ilâhî vaadin mutlaka gerçekleşeceğini göz önünde bulundurarak, inanmayanların kendisini hafife almalarına fırsat vermemesi şeklindeki uyarı da istihfaf kavramıyla ifade edilmiştir (*er-Rûm* 30/60). Taberî bu âyeti, âhirete inanmayan müşriklerin Resûl-i Ekrem'in nezaket ve hoşgörüsünü istismar ederek onu elçilik görevini yerine getirmekten alıkoymaya çalışmak biçiminde açıklamıştır. Mâtürîdî ise kavramın "acele etmek" mânasına ağırlık vererek, "Münkirlerin acımasız eziyetleri seni aceleyle getirip helâk edilmelerini istemeye sevketmesin" anlamını öne çıkarmıştır. Hadislerde de *hiffet* kökünden türevleri ve istihfaf masdarı Kur'an'daki mânalarıyla yer almaktadır (Wensinck, *el-Mu'cem*, "ḥff" md.).

İslâm âlimleri, Hz. Peygamber'in Allah'tan getirdiği vahiyleri ve bunlardan zorunlu olarak çıkan dinî hükümleri (zarûrât-ı dîniyye) küçümseme niteliği taşıyan söz veya davranışları istihfaf olarak değerlendirmiştir. Nitekim İbn Teymiyye küçük görmeyi ve önemsememeyi âdet haline getiren kişinin kalbinde tam bir teslimiyetin oluşmayacağını, böyle bir tutumun kibirlenerek ilâhî emre boyun eğmeyen İblîs'in küfrüne benzediğini söylemiş, Sa'deddin et-Teftâzânî de Resûl-i Ekrem'in Allah'tan getirdiği dini hafife almanın tasdiki ortadan kaldıracağını belirtmiştir. Osmanlı âlimlerinden Bedrürreşid Muhammed, insanların küfre düşmesine sebep teşkil eden sözlerin (*el-fâz-ı küfür**) dinin esaslarından birini alaya almak (istihza) veya inanılması gereken esasları küçümsemek (istihfaf) yahut haramlığı kesinleşen şeylerin helâl olduğunu söylemek (istihlâl) şeklindeki üç husustan birine gireceğini bildirmiştir. Öte yandan Ali el-Kârfî, Kur'an-ı Kerim ve Kâbe gibi dinde yüce bir konuma sahip bulunan şeyleri ve ibadetleri hafife almanın, onlar hakkında aşağılayıcı ifadeler kullanmanın küfür statüsüne girdiğine dair âlimlerin görüşünü aktarmıştır. Yakın dönem İslâm âlimlerinden Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, Rûm sûresindeki âyetle (30/60) Hz. Peygamber'in yanı sıra ümmetin de kendilerini onaylamayan, küçük gören, söylediklerini ve yaptıklarını yadırgayanlara karşı sabırlı olmaları yönünde uyarıldığına dikkat çekmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-Arab, "ḥff" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "ḥff" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "ḥff" md.; Taberî, *Tefsîr*, XI, 58-59; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 40, vr. 568^{a-b}; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân* (nşr. Hâşim Mahallâtî - Fazlullah et-Tabâtâbâî), Beyrut 1406/1986, IX, 78; Takıyyüddin İbn Teymiyye, *eş-Şarimü'l-meslûl* (nşr. Muhammed b. Abdullah el-Halevânî - Muhammed Kebîr Ahmed Şevderî), Beyrut 1417/1997, III, 967-969; Bedrürreşid Muhammed b. İsmâil, *Risâle fi elfâzi'l-kûfî*, Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, nr. 265, vr. 366^b; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâşid* (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut 1409/1989, V, 225; Ali el-Kârfî, *Minehu'r-raużi'l-ezher fi şerhi'l-Fıkhî'l-ekber* (nşr. Vehbî Süleyman Gavnî), Beyrut 1419/1998, s. 425, 457, 459; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XXI, 64.

MUSTAFA SİNOĞLU

İSTİHKÂK

(الاستحاق)

Bir kimsenin mülkiyet ya da zilyedliğinde bulunan mal üzerinde bir başkasının mülkiyet hakkının sabit olması anlamında hukuk terimi.

Hak kökünden isim olan *istihkâk* sözlükte "hak isteme, hak etme ve bir hakkın sabit olması" anlamına gelir. Kur'an-ı Kerim'de kelimenin fiil kalıbı "hak etmek" mânasında kullanılmaktadır (*el-Mâide* 5/107). Hadislerdeki kullanımı (Buhârî, "Luḳaṭa", 10; "Şehâdât", 20; "Diyâr", 22; Müslim, "İmân", 221; "Kasâme", 1, 3, 6) veya klasik İslâm hukuku literatüründe "buluntu mal ve hayvan, haraç ve zekât gibi beytül-mâl gelirleri, kaçak köle, diyet vb. üzerinde hak sahibi olmak veya hak talebinde bulunma" anlamındaki yaygın kullanımı da yine sözlük anlamı çerçevesindedir. Hukuk terimi olarak *istihkak*, bir kimsenin başka bir şahsın mülkiyet ya da zilyedliğinde bulunan bir mal üzerinde mülkiyet iddiasını ispat etmesi, hâkimin de buna göre hüküm vermesi demektir. Hak talebinde bulunan kişiye *müsteḥik*, istihkaka konu olan şeye *müsteḥak* (*müsteḥak bih*), aleyhinde istihkak davasında bulunan kimseye *müsteḥak aleyh* (*müsteḥak minh*) denir.

İstihkak mülkiyet hakkını koruyucu, ihlâl edilen hakkın iadesini sağlayıcı bir işlev gördüğünden mülkiyet hakkının ayrılmaz bir parçasını, akid ve hukukî işlemlerde hür iradenin korunması ilkesinin de tabii gereklerinden birini teşkil eder. Fıkıh literatüründe istihkakla ilgili hukukî esas ve açıklamalara, eşya üzerindeki mülkiyet hakkının en yaygın intikal sebebi olan ve diğer sözleşme çeşitlerine mo-